

І.О. Снитко

ПІДКУРГАННІ ПОХОВАННЯ НЕКРОПОЛІВ ХОРИ ОЛЬВІЇ VI—V ст. до н. е.

Висвітлено курганні пам'ятки античних некрополів Нижнього Побужжя, простежено характерні особливості поховального обряду давньогрецького населення хори Ольвії VI—V ст. до н. е.

Ключові слова: Ольвія, хора, курган, поховання.

У надійно встановлених межах сільської округи Ольвії (Крыжицкий и др. 1989, с. 9; Крыжицкий, Буйских, Отрешко 1990, с. 120—121) нині зафіксовано вісім некрополів (рис. 1) архаїчного та ранньокласичного періодів (Снытко, Липавский 1990, с. 135). Цим часом датуються могильники: біля неіснуючого нині с. Аджигол, який досліджував М. Еберт у 1911 р. (Ebert 1913), в уроч. Дідова Хата (Никитин 1966; 1968), Північний та Південний біля с. Прибузьке (Липавский, Снытко 1989; 1990; Снытко, Липавский 1989; Снытко, Смирнов, Липавский 1989; Snytko 1996, р. 408—409), на мису між села-

ми Рибаківка та Вікторівка і в уроч. Велика Лящева Коса 2 на Березанському лимані (Отрешко 1976, с. 31; Крыжицкий и др. 1980, с. 4; Снытко, Липавский 1990, с. 134—135; Снытко 1999), біля с. Лупареве на лівобережжі Бузького лиману (Снытко, Наумов 1990) і нещодавно відкрите античне кладовище різного часу біля с. Дніпровське на його правому березі (Курганська, Снытко 2008; Снытко 2009, с. 26—27, рис. 1, 6). П'ять із названих могильників мають змішаний характер і складаються з підкурганних і безкурганних поховань: Аджигольський, поблизу Дідової Хати, Північний і Південний біля с. Прибузьке (Снытко, Липавский 1990, с. 135) біля с. Дніпровське (Курганська, Снытко 2008, с. 96).

© І.О. СНИТКО, 2011

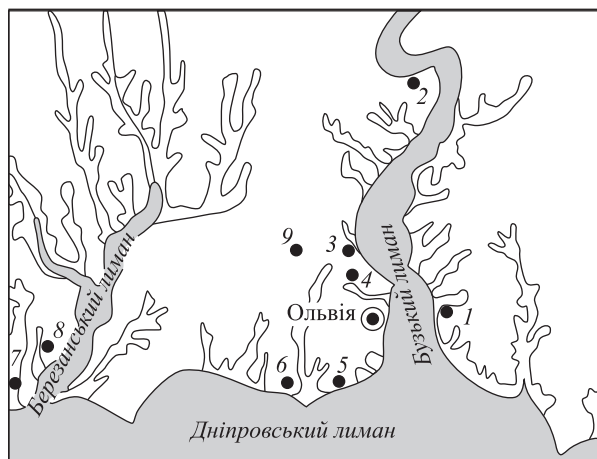

Рис. 1. Некрополі хори Ольвії VI—V ст. до н. е.: 1 — Лупареве; 2 — Дідова Хата; 3 — Північний некрополь біля с. Прибузьке; 4 — Південний некрополь біля с. Прибузьке; 5 — Дніпровське; 6 — Аджигол; 7 — Рибаківка; 8 — Велика Лящева Коса; 9 — Матросівка

До цього реєстру, на наш погляд, слід залучити і Матросівський могильник, частково досліджений у 1983 р. Автор розкопок Ю.С. Гребенников, не враховуючи його безпосередню близькість до комплексу поселень і садиб пізньоархаїчного та ранньокласичного часу Аджигольської балки (Крыжицкий, Буйских, Отрешко 1990), а лише вказуючи на його відстань від Ольвії (18,0 км) і помилково відносячи поховання тільки до середини — останньої третини V ст. до н. е., інтерпретує могильник як варварський (Гребенников, Фридман 1985; Гребенников 2008, с. 53). На сумнівність такої інтерпретації поховань з Матросівки вказували С.Д. Крижицький (Крижицький 2001) і С.Б. Буйських (Буйских 2005, с. 182, прим. 8). У публікації цього некрополя Ю.С. Гребенников навіть не згадав, що район Аджигола мав велике значення для населення хори Ольвії, господарської діяльності, економічного районування і розвитку поліса. Він мав чітку спеціалізацію (відгінне скотарство), в процесі якої були освоєні значні степові території навкруги поселень і садиб, розташованих на схилах Аджигольської балки (Отрешко 1979; Буйских 1985; 2008; 2009, с. 234; Крыжицкий и др. 1989, с. 75, 94; Буйских, Ольговський 1995, с. 5 наст.; Одрін 2001).

В останній праці С.Б. Буйських (з яким ми паралельно дійшли близьких висновків стосовно належності Марицинського некрополя), вказує, що мешканці Аджигольського комплексу могли користуватися одним спільним могильником у пониззі Аджигола (Буйских 2009, с. 234). Враховуючи ж наявність Ма-

тросівського некрополя, полишеного скотарями Ольвійської хори, та подальшу можливість відкриття нових давньогрецьких кладовищ у верхів'ях Аджигольської балки, на нашу думку, можна припустити більшу їх кількість у цьому районі. Тут, починаючи від архаїчної доби, існувала добре налагоджена господарсько-поселенська структура (Буйских 2005, с. 178—179), до якої входили степові пастуші стоянки та селища (Крыжицкий, Буйских, Отрешко 1990; Буйских 2009, с. 234), можливо, згадка про одне з яких (*Νομία κόμη* — Пастуше село) вже елліністичного часу зафіксована епіграфічно (НО, № 34). Ю.С. Гребенников цього не враховує. Посилаючись на редукцію хори в другій третині V ст. до н. е., він також вважає, що територіальну лауну в цей час у Нижньому Побужжі заповнили кочові скіфи, оминаючи те, що процес переселення до Ольвії для розбудови міста і реорганізації його структури мав не раптовий, а цілеспрямований, плановий характер (Крыжицкий, Отрешко 1986, с. 15; Крыжицкий и др. 1989, с. 95; Крыжицкий, Лейпунская 1997, с. 23—24; Буйских 2009, с. 230). Вірогідно, це було пов'язане з державницькою, централізаторською діяльністю ольвійських тиранів. Орієнтовна дата встановлення ольвійської тиранії — близько 440 р. до н. е. (Виноградов 1989, с. 121).

Гіпотеза, згідно якої життя на хорі припинилося внаслідок міграційного притоку скіфів (Марченко 1980, с. 142—143), археологічними даними не підтверджується (Буйских 1986, с. 21; 2009, с. 230; Крыжицкий и др. 1989, с. 22, 94, 96; 1999, с. 94—95; Крыжицкий, Буйских, Отрешко 1990, с. 42—43; Крижицький 2001, с. 31;). Слід підкреслити, що процес передислокації мешканців хори в район Ольвії стосувався лише землеробського населення. Скотарі ж хори лишалися на своїх пасовищах. Навіть важко уявити, як значну масу великої та дрібної рогатої худоби, яка становила більшість поголів'я в архаїчну добу (Журавлев, Маркова, Сычева 1990, с. 98, 110), можна було швидко перегнати до Ольвійського передграддя. В цьому не було жодного сенсу, оскільки худобі були потрібні пасовища, зокрема в районі Аджигола. Більше того, навкруги міста тоді були розташовані земельні ділянки громадян. Населення хори, зайняте в скотарстві, природно не могло взяти активну участь в реорганізації та перебудові центру поліса, оскільки сфера його діяльності вимагала постійної щоденної праці у тваринництві, яке на той час забезпечувало продукцією майже все населення Ольвій-

ської держави, а що стосується вовни та виробів з неї, то й інші міста античного світу (Одрін 2001). Громадянський колектив Ольвії, стиснений жорсткою стінохорією, навіть надав разом з правами громадянства майже перший документально засвідчений у давньогрецькому світі привілей енктезісу (*ἐγκτήσις*) — право купівлі землі збіглому синопському тиранові Тімесілею та його братові Теопроту (Виноградов 1981, с. 86—87; 1995, с. 16). У цих умовах, коли кожна ділянка землі була вкрай важлива, перегін худоби до стін Ольвії видається нереальним і безглуздим. Додамо, що навіть цей тимчасовий період запустіння життя на хорі був нетривалим. Нові матеріали розкопок декількох пам'яток ольвійської периферії, вкупі з даними раніших досліджень (Штігельман 1958, с. 131—132; Русяєва 1968, с. 212) свідчать, що процес нового розширення хори був розпочатий уже в останній третині V ст. до н. е. (Марченко 1985; Виноградов, Марченко 1985; 1986; Буйських 1985а; Марченко, Доманський 1986, с. 48, 55), хоча інтенсивності він набув на межі V—IV ст. до н. е. (Крыжицкий и др. 1989, с. 99).

Кургани над похованнями, на перший погляд, не притаманні давнім грекам¹, що свого часу надало привід багатьом дослідникам, переважно скіфологам, вважати перший досліджений курганний некрополь на хорі Ольвії біля с. Аджигол варварським і надалі виділити групу виявлених там поховань у локальний варіант скіфської культури (Яценко 1959, с. 61; Мурзин 1984, с. 43; Гребенников, Фридман 1985; Черненко и др. 1986, с. 17) або в приольвійську групу скіфських пам'яток (Ильинская, Тереножкин 1983, с. 198 сл.; Гребенников 2008, с. 36—39). З іншого боку, спираючись на стійке поєднання характерних елементів грецької поховальної обрядності в Аджиголі та палеоантропологічні висновки А. Шліца, згідно з якими переважна більшість поховань належала тут іонійським грекам (Schlitz 1913, S. 140 ff.), В.В. Лапін, порівнюючи їх з архаїчними похованнями Ольвії та Березані, впевнено вважав, що Аджигольський некрополь залишили греки — мешканці Ольвійської хори (Лапін 1966, с. 174). Його погляд наприкінці 1960 — початку 1970-х рр. мав небагато прихильників і піддавався іноді різкій і недостатньо обґрунтованій критиці (Шелов, Брашинский

¹ Насправді, і античні писемні джерела, і розкопки на території Греції вказують на зворотне, а саме, на багатовікову курганну поховальну традицію, що була таки притаманна грекам (Чмыхов 1989, с. 169—170).

1969, с. 169), хоча сам термін «*χώρα*» в значенні «сільськогосподарська територія поліса» був уперше співвіднесений з аграрною територією Ольвійської держави ще в 1950-ті рр., зокрема, В.Д. Блаватським, Л.М. Славніним, Я.В. Доманським, Н.В. Шафранською та ін. (Буйських 2007, с. 67). Але слід зауважити, що багато безпосередніх дослідників сільської округи Ольвії в ті часи розкопані ними пам'ятки без сумніву відносили до тубільних, місцевих, скіфських або, в кращому разі, — елліно-скіфських, що не сприяло усвідомленню ролі та значення хори в історії Ольвійського поліса (Буйських 2007, с. 74). Саме це застаріле розуміння характеру пам'яток аграрної периферії Ольвії, а також незрозуміле ігнорування і давно відомих, і сучасних надбань у дослідженні грецького поховального обряду не тільки в Північному Причорномор'ї, а й у Середземномор'ї, здебільшого і вплинуло на формування та подальшу генезу наведеного погляду скіфологів стосовно Марицинського некрополя, на появу такого хибного поняття як локальний варіант скіфської культури в Нижньому Побужжі та, особливо, виділення ефемерної приольвійської групи скіфських пам'яток із включенням до неї давньогрецьких курганних некрополів Аджигольського комплексу.

Загалом, майже до середини 1980-х рр. дослідженню поховальних пам'яток хори Ольвії через певні об'єктивні причини не приділялося належної уваги, а свідчення про них не були систематизовані. Розкопки периферійних некрополів мали спонтанний характер і провадилися, головним чином, тоді, коли виникала термінова необхідність у охоронних роботах (Снытко 1986; 1987; 1990; 2009, с. 26; Буйських, Нікітін 1988; Гребенников, Снытко 1989). Через це матеріали античних сільських некрополів Нижнього Побужжя не відображені в підсумкових колективних працях з досліджень хори, в яких висвітлені розвиток типів поселень, їхня структура, домобудівництво, господарська діяльність, матеріальна та духовна культура, етносоціальний склад населення (більшість якого була греками), виділені основні етапи формування та розвитку сільської округи Ольвії (Крыжицкий и др. 1989; Крыжицкий, Буйських, Отрешко 1990).

Поштовхом до об'єктивного аналізу та інтерпретації підкурганних поховань хори стали розкопки Південного та Північного некрополів біля с. Прибузьке в 1988 і 2000 рр. (Снытко, Липавский 1989; Снытко, Смирнов, Липавский 1989; Снытко 2000). Їхні результати до-

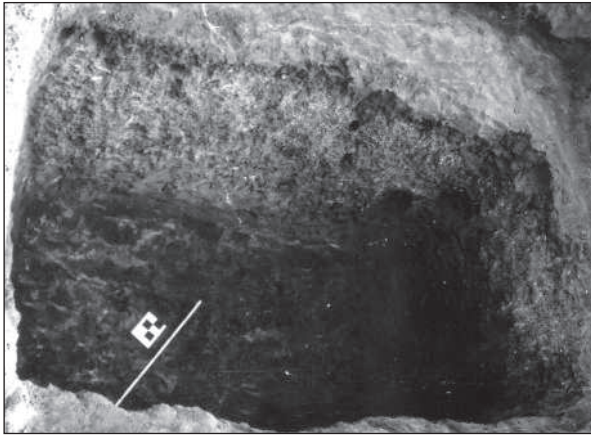

Рис. 2. Типова велика підпрямокутна підкурганна могила (курган 2, Південний некрополь біля с. Прибузьке)

зволили інакше сприйняти і матеріали Маринського некрополя та загалом поставити під сумнів існування так зв. локального варіанту скіфської культури в межах сільськогосподарської території Ольвійської держави (Липавський 1990; Снытко, Липавський 1990; Снытко 1992; 2009; Snytko 1996; Буйских 1997; Крижицький 2001, с. 23—24), підтверджуючи правильність гіпотези В.В. Лапіна. В контексті сказаного розглянемо основні матеріали досліджень Північного та Південного некрополів біля с. Прибузьке пізньоархаїчного та ранньокласичного часів.

Південний некрополь простягається на південній околиці с. Прибузьке та за 0,5—0,8 км на південь від поселення пізньоархаїчного та ранньокласичного часу Чортувате 2 (Снытко и др. 1988; Липавський, Снытко 1990, с. 1, рис. 1). Досліджено три підкурганні поховання. Висота насипів 0,7—1,5 м, діаметр 15,0—25,0 м. Вони зведені з ґрунту над одним похованням. Єдиним типом могили є велика підпрямокутна в плані яма (рис. 2) розмірами 3,0—3,1 × 2,0—

2,1 м і завглибшки 1,7—2,1 м від рівня давнього горизонту. Ями орієнтовані широтно, іноді з незначним відхиленням. Кожне поховання було перекрите дерев'яними балками і брусками в два яруси, зруйновані грабіжниками. Варіант такої поховальної споруди майже повністю вдалося відновити для кургану 3 (рис. 3). Нижній ярус імітував домовину або саркофаг: вкладені поперек могили балки спиралися на бруски, встановлені вертикально попід боковими стінами ями. Висота конструкції сягала 0,6—0,7 м від дна могили. Верхній ярус перекривав могилу поперек на рівні давнього горизонту. Перекриття та дно могили були вкриті цинівками з очерету.

Поховання пограбовані в давнину, тож встановити позу кістяків не вдалося. Серед знахідок — самоські, хіоські та афінські амфори, чорнолакова аттична та іонійська кераміка. Зауважимо на знахідках зброї в кургані 1 — бронзові вістря стріл, залізний меч і фрагментоване вістря списа (рис. 4, 1, 2). Некрополь датується кінцем VI — першими двома чвертями V ст. до н. е. та був залишений мешканцями поселення Чортувате 2 (Липавський, Снытко 1990, с. 5).

Північний некрополь розкинувся за 0,5 км на північ від с. Прибузьке. Досліджено дев'ять курганів того само часу: 1, 2, 3/1988 і 3, 5, 6, 10, 11, 16/2000 (Липавський, Снытко 1990; Снытко, Липавський 1990; Снытко 2000). Кургани мали незначну висоту — 1,0—2,0 м і діаметр 15,0—25,0 м. Складені з ґрунту. Під насипом кургану 2/1988 зафіксований кромлех з дрібного та середніх розмірів вапнякового буту (рис. 5) діаметром 15,6 × 16,5 м. Каміння було вкладене безсистемно та без розчину. В південно-східній частині знайдені уламки чорнофігурного кратера (рис. 6). Уламки ще трьох чорнофігурних кратерів зафіксовані в безкурганних похованнях (27, 42, 67/2000) пізньоархаїчного та ран-

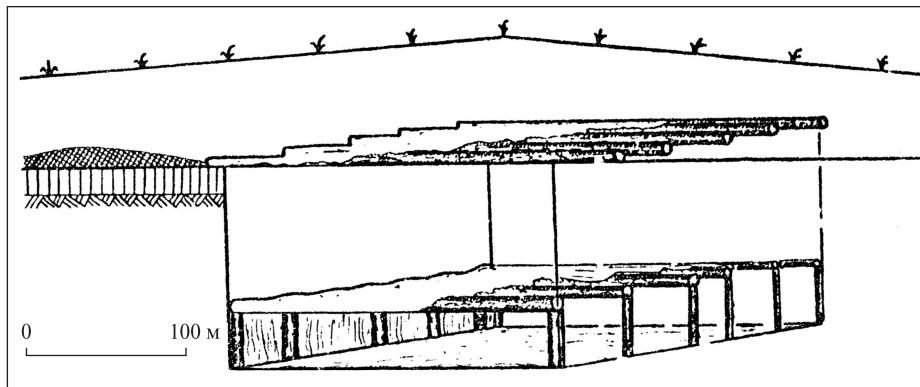

Рис. 3. Реконструкція поховальної споруди в кургані 3 Південного некрополя біля с. Прибузьке

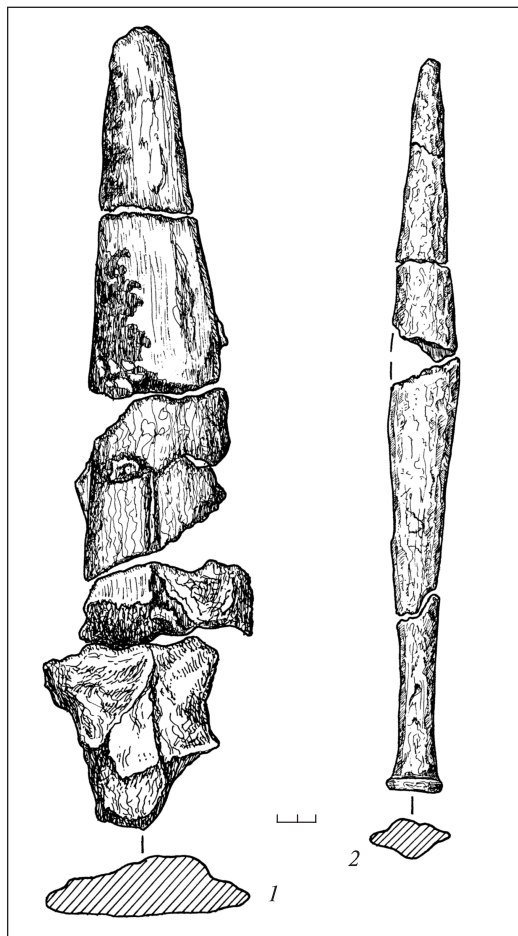

Рис. 4. Зброя з поховання кургану 1 Південного некрополя біля с. Прибузьке: 1 — меч; 2 — вістря списа

ньокласичного часу цього некрополя (Снитко 2000). Ця знахідка дозволяє припустити, що в тому місці була влаштована спеціальна ділянка для заупокійної тризни. Додамо, що кратери з Північного некрополя дійшли у фрагментах, що, можливо, засвідчує спеціальне ритуальне їх розбивання після завершення поховальної церемонії.

Кратери знаходять дуже часто при розкопках грецьких некрополів у Беотії, на Сицилії, в Південній Італії, на Родосі та Чорноморському узбережжі. Вони практично всюди в античному світі традиційно використовувались у поховальному обряді під час траурних узливань (Kurtz, Boardman 1971, p. 77–79).

В архаїчну добу кромлехи в давньогрецьких некрополях були досить поширені. Вони відомі, зокрема, в Македонії та Елірі (Kurtz, Boardman 1971, p. 184–186, fig. 37), у некрополі Істрії (Alexandrescu 1966, p. 145, 151) та її хори (Teleaga, Zirra 2003, S. 105–106). У некрополі Березані ділянки з кремацією в багатьох випадках огорожені кільцеподібними стінами (Капоши-

на 1956, с. 218–219). Два кромлехи з вапнякового буту (один частково зруйнований) зафіксовані на некрополі Ольвійської хори пізньоархаїчного та ранньокласичного часу в уроч. Дідова Хата (кургани 9 і 10; див.: Никитин 1968). Традиція влаштовувати кромлехи зберігалась і пізніше. В некрополі Ольвії другої половини V — початку IV ст. до н. е. відмічені два кромлехи з амфор, які супроводжували трупоспалення (Козуб 1974, с. 32–33, рис. 4; 5). У пізньоелліністичний та римський часи в Ольвії та інших містах Північного Причорномор'я кільцеподібні монументальні кріпиди зводили навколо курганів з похованнями знатних громадян, хоча такі споруди були поширені ще від архаїчної доби в Малоазійській Греції. Назвемо, зокрема, некрополь Ларіса в Гермосі, що в Лідії (Kurtz, Boardman 1971, p. 177, fig. 32). Кромлех з амфор першої половини IV ст. до н. е., в центрі якого була гробниця з каменю, відомий в некрополі Аполлонії (Венедиков 1963, с. 41). Дві такі гробниці архаїчного часу, але без кромлехів, зафіксовані на Рибаківському некрополі (Снытко 1999, с. 10–12). Кам'яний кромлех діаметром до 20,0 м з підкурганною гробницею, викладеною з каменю (основне поховання), відомий у некрополі Вергіні в Македонії (Kurtz, Boardman 1971, p. 185, fig. 37). Як вважається, зведення кільцеподібних конструкцій мало магичний характер. Вони виконували функцію своєрідних апотропеїв, що оберігали могилу від злих сил (Липавский 1990, с. 25). Але тема застосування кромлехів у античних некрополях виходить за межі цієї статті, хоча можна констатувати, що

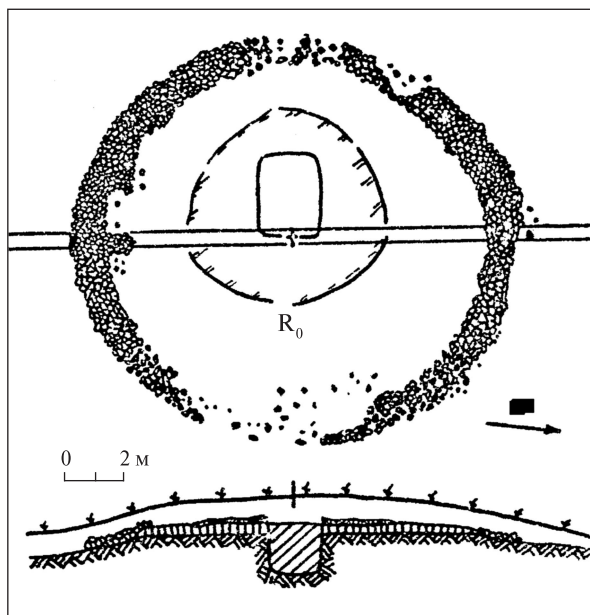

Рис. 5. Кам'яний кромлех кургану 2 Північного некрополя біля с. Прибузьке

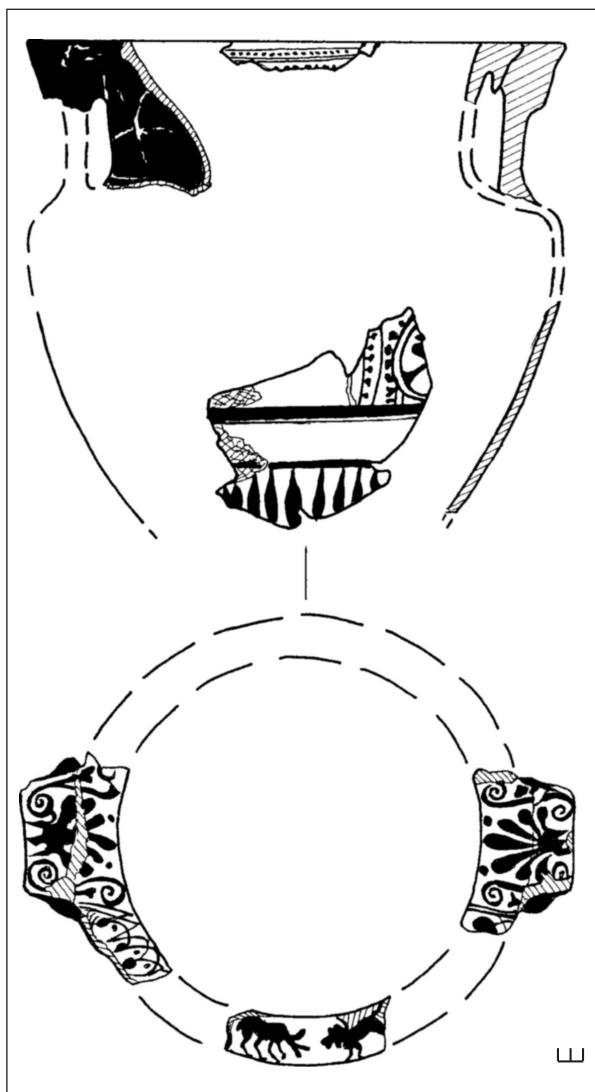

Рис. 6. Уламки чорнофігурного кратера з кургану 2 Північного некрополя біля с. Прибузьке

вони, безумовно, притаманні давньогрецькій поховальній практиці.

Говорячи загалом про поховання на Ольвійській хорі, вкажемо, що вони здійснені у великих підпрямокутних ямах, таких самих як у Південному некрополі біля Прибузького та Аджиголу, орієнтованих широтно. Більшість могил пограбована в давнину, але за окремими останками кістяків можна констатувати, що вони одиночні, вкладені у випростаному стані на спині головою на схід, себто за характерним давньогрецьким поховальним ритуалом.

Могили перекривали одним чи двома настилами з дерева, іноді з каменю для додаткового укріплення конструкції (Снытко, Липавський 1990, с. 138), а подекуди — кам'яними закладками або елементарною забутовкою. Дно могил здебільшого вистеляли циновками з очерету або рослинами.

Аналогії великим підпрямокутним ямам відомі в некрополі Ольвії та Березані. В архаїчному некрополі Ольвії зафіксовано вісім таких поховань (Скуднава 1988, с. 7). Незначна їх кількість виявлена на Березані, розглядаючи котрі Ю.І. Козуб припускає, що могили з монументальними дерев'яними конструкціями були ранішими за прості ямні поховання на хорі (Козуб 1987, с. 29—30), хоча це цілком не підтверджується (Снитко 1999). Ймовірно, ці типи могил співіснували, а монументальні поховальні споруди свідчать про вищий соціальний статус похованих (Снытко, Липавський 1990, с. 138). В Ольвії, на відміну від Аджигольського та Південного некрополів, над такими великими ямами не зафіксовані курганні насипи. Свого часу ми припускали, що вони могли бути розмиті, знищені давніми та сучасними переплануваннями тощо (Снытко, Липавський 1990, с. 138—139). Але дослідження Північного некрополя біля Прибузького дали серію синхронних підкурганним пізньоархаїчних та ранньокласичних поховань у підпрямокутних ямах дійсно без надмогильних пагорбів (69 поховань; див: Снытко 2000). Ями великих, середніх і малих розмірів (підліткові й дитячі поховання), але за «стилем» аналогічні підкурганним. Ці могили різко контрастували на тлі вузьких ям пізньокласичного та елліністичного часів (див.: Снытко 2000; 2009, с. 26—28). Наявність безкурганних могил, аналогічних підкурганним великим підпрямокутним ямам на давньогрецьких некрополях, остаточно спростовують «варварську» гіпотезу їхнього походження.

Поховальний інвентар з підкурганних могил Північного некрополя представлений амфорами Хіоса, Самоса та Афін, чорнолаковою та чорнофігурною аттичною керамікою: скіфосом кінця VI ст. до н. е. з сюжетом полювання Геракла на лева, циліндричним лекіфом початку V ст. до н. е. зі сценою підготовки до офірування бика, фіалом першої чверті V ст. до н. е. (рис. 7), а також дрібними бронзовими (пряжка, підвіски й ін.) та кістяними виробами (декоративні деталі обкладки зброї?). В безкурганних могилах дуже часто трапляються знаряддя праці (кам'яні зернотерки, точильні бруски, керамічні та свинцеві прясельця, залізні серпи та ножі, зокрема спеціальні виноградарські, бронзові та залізні голки й шила). Зброя представлена уламками залізних мечів, кинджалів і списів, бронзовими вістрями стріл. Вона трапляється і в підкурганних, і безкурганних похованнях. В чотирьох безкурганних могилах (19, 294, 307, 311/2000) за «обол Харона» пра-

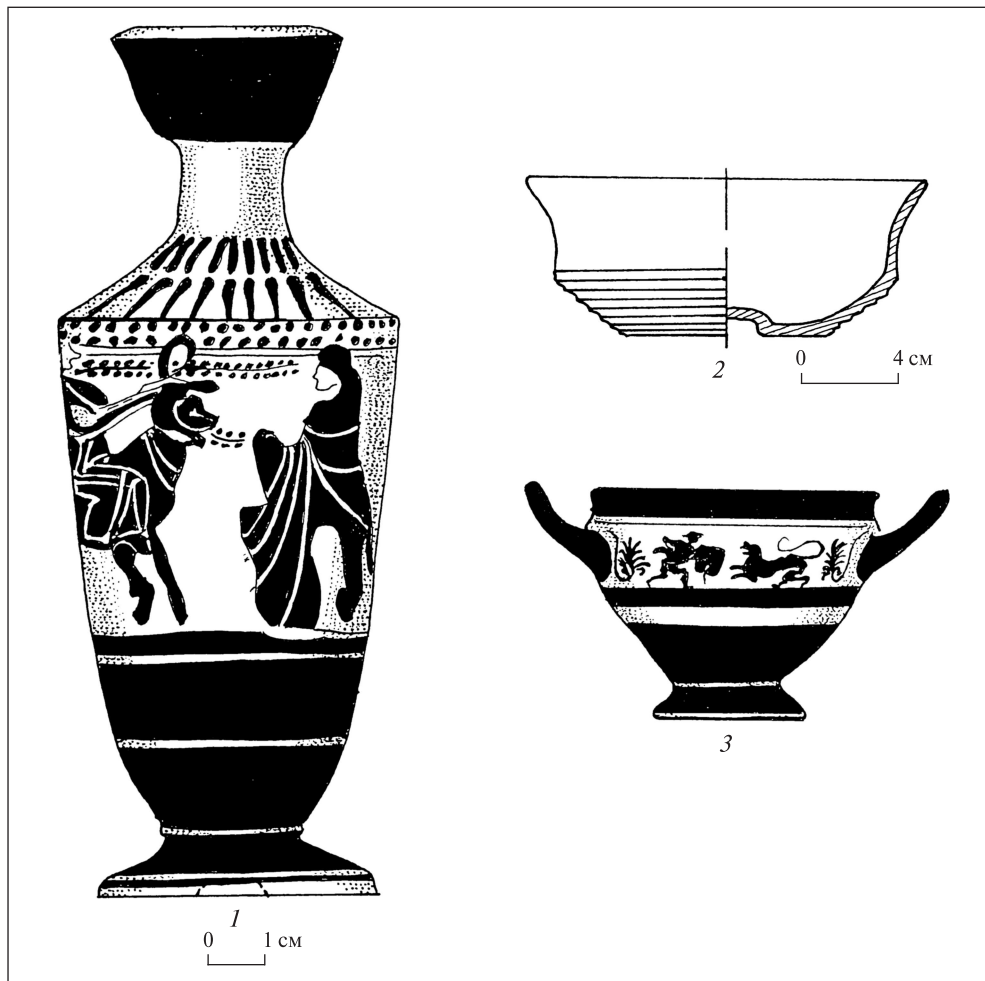

Рис. 7. Чорнолакова кераміка з поховань Північного некрополя біля с. Прибузьке: 1 — лекіф; 2 — фіал; 3 — скіфос

вили ольвійські «дельфінчики» (Снитко 2009, с. 31), що є важливим свідченням давньогрецького поховального ритуалу. Загалом поховання Північного некрополя пізньоархаїчного та ранньокласичного часів датуються кінцем VI — першою третиною V ст. до н. е.

Північний некрополь залишили мешканці розміщених поблизу еллінських поселень і хуторів пізньоархаїчного та ранньокласичного часу (агломерація Чортувате 1—5 і 7).

У підсумку зазначимо, що підкурганні поховання VI—V ст. до н. е. на території Ольвійської держави в межах Нижнього Побужжя, безумовно, залишило сільське населення Ольвійської хори, тобто греки. Кургани були органічною складовою давньогрецьких некрополів, які здебільшого мали змішаний характер (підкурганні та безкурганні поховання). Простежується їхнє розташування ділянками, коли кургани розміщувалися дещо осторонь безкурганних могил, що, вірогідно, пов'язано з соціальною та майновою різницею між небіж-

чиками. В деяких випадках фіксується і певна відмежованість курганних груп одна від одної, концентрація окремих насипів поряд, що, можливо, свідчить про наявність родових ділянок (Північний некрополь біля Прибузького, кургани 1—3/1988; Аджигол, кургани П, U1). Іноді некрополі розміщені біля курганів доби енеоліту—бронзи (Аджигол, Матросівка, Дніпровське, Північний некрополь біля с. Прибузьке, уроч. Дідова Хата).

Спорудження могильних насипів було притаманне грекам з найдавніших часів (Сергеев 1948, с. 90; Лапин 1966, с. 173; Kurtz, Boardman 1971, р. 79—84, fig. 9, 10, р. 105—108, 176—177, fig. 32; Чмыхов 1989, с. 169—170; Липавский 1990, с. 23—28). Виходячи з результатів останніх досліджень, вважається, що курганний тип поховань був розповсюджений в античному світі і набув особливо значного побутування в Анатолії, Лідії, Східній Греції, Західному та Північному Понті (Lungu 2010, р. 52—53). Кургани в Давній Греції, найвірогідніше, були

пов'язані з героїзацією померлих (Липавский 1990, с. 26), про що свідчать і літературні джерела (Ном., ІІ., ХХІІІ, 125—126; Thuc., Hist., ІІ, 34, 1—7). Для Північного Причорномор'я фіксується і той факт, що споруджені в попередні епохи кургани греки часто-густо сприймали як місця для влаштування власних некрополів (Снитко 2009, с. 27).

У двох випадках могильники залишили мешканці одного поселення (Дідова Хата, Південний некрополь біля Прибузького). Але переважно підкурғанні могили наявні в некрополях, якими користувалося населення кількох поселень, а іноді цілих агломерацій, що було зумовлено незначною відстанню між населеними пунктами.

Кургани зводилися над одиночними похованнями і мали незначну висоту, в основному, не більшу за 2,0 м, та діаметр до 30,0 м і були складені з ґрунту. Як додаткові конструкції іноді в них зафіксовані викладені з каменю кромлехи: Північний некрополь біля Прибузького, курган 2/1988; Дідова Хата, кургани 9 і 11 (Никитин 1968). По периметру курганів, переважно в полах, у деяких випадках простежені скупчення амфорного бою, вірогідно, залишки трізни. На насипі кургану 1/1988 Південного некрополя знайдені уламки мармурового лутерія (Снытко, Липавский 1990, с. 139), що, можливо, свідчить про традицію омивання після проведення поховальної церемонії. Там же знайдений і фрагмент мармурової скульптурної або архітектурної деталі, яка могла належати надкурғанній пам'ятці (Снытко и др. 1988, с. 4—5).

Як вказувалося, єдиним різновидом могили під курғаном є велика підпрямокутна в плані яма, орієнтована широтно. Трапляються незначні відхилення, що, вірогідно, є сезонною похибкою у визначенні сходу. Для перекриття могил використовували переважно дерево, хоча нерідко трапляються поховання з кам'яними закладками: Матросівка, Північний некрополь біля Прибузького, Дідова Хата (курган 9; див.: Никитин 1968). Іноді у кутках могили на рівні дна влаштовували невеликі приямки для встановлення стовбурів, на які спиралося перекриття (Дідова Хата, кургани 9 і 11). Дно могил вистеляли циновками з очерету або рослинами.

Більшість підкурғанних поховань була пограбована, а кістяки зруйновані, але там, де збереглися *in situ* (Аджигол), вони завжди лежали випростано на спині черепом на схід, себто за сталою давньогрецькою традицією. Східну орієнтацію небіжчиків можна припускати і

за окремими останками кістяків, знайдених у пошкоджених могилах (Північний некрополь біля Прибузького, Дідова Хата).

Поховальний інвентар складався з традиційних наборів, характерних для некрополів Ольвії та Березані. Це, перш за все, амфори, імпортна «парадна» кераміка, прикраси (персні, підвіски, намисто тощо) та побутові речі — бронзові дзеркала в Аджиголі (Ebert 1913) і Північному некрополі біля Прибузького (Скржинская 1984, с. 110), шила, голки та ін.

Особливу категорію поховального інвентарю становить зброя. Її наявність у похованнях Ольвійської хори найбільше спонукала скіфологів до віднесення їх до так зв. номадів, і жодному з цих дослідників не спало на думку, що кожний вільний громадянин античного поліса, особливо з поважних родин, перш за все, був воїном — захисником своєї держави — та належав до певного роду війська залежно від майнового стану (Блаватский 1954, с. 70). Як відомо, військова організація була однією з найхарактерніших особливостей громади грецького поліса і в метрополії (Маринович 1975, с. 266—267), і в районах колонізації (Фролов 1988, с. 228). І Ольвійський поліс не був тут винятком. Зброю в складі супроводу поховань хори (мечі, кинджали, вістря списів і стріл, деталі захисної зброї — пластинки від панцирів і ін.), не слід сприймати як щось чужорідне, оскільки вона була притаманна грецькому поховальному обряду (Папанова 2000, с. 142). Вона лише ще може свідчити про дещо нестабільну зовнішньополітичну ситуацію в Нижньому Побужжі в пізньоархаїчний та ранньокласичний часи, незважаючи на, загалом, мирні стосунки між греками та варварами (Снытко, Липавский 1990, с. 139—141; Снитко 2009, с. 32). Крім того, факт наявності в чоловічих похованнях хори зброї може вказувати не так на етнічну належність похованих, а на умови життя в неукріплених приольвійських поселеннях, хуторах, окремих садибах і пастуших селищах, які могли стати легкою здобиччю кочовиків (Крижицький 2001, с. 24).

Що ж до домінування в поховальних комплексах Ольвії та її хори VI—V ст. до н. е. скіфських типів зброї, то останнім часом утвердилася думка, згідно з якою варварська зброя мала особливе, символічне, значення в уявленнях греків, пов'язаних з потойбічним життям (Виноградов, Горончаровский 2009, с. 44). Відтак, варварську зброю грецькі колоністи у Північному Причорномор'ї здебільшого використовували саме в поховальному обряді (як оберіг),

а в реальних бойових обставинах застосовували тільки грецьку (Виноградов 1999, с. 158; Панапова 2002, с. 283; Буйських 2004, с. 48—49).

Іноді в підкурғанних могилах на перекритті або в засипці трапляються кістки великої рогатої худоби (лопатки, ребра) — рештки жертовної та заупокійної їжі (Снытко, Липавский 1990, с. 139), що також традиційно сприймається як елемент варварського ритуалу. Для пояснення непритаманності грекам багатотризни наводять факт відміни Солоном у 524 р. до н. е. кривавих офірувань і пишності в поховальних церемоніях. Але тут не завжди береться до уваги, що реформи Солона стосувалися лише Атики, а Нижнє Побужжя було заселене іонійцями. Та навіть у самій Атиці цієї заборони не дотримувалися дуже суворо. В класичний період залишки багатотризни зафіксовані, зокрема, в Діпілонському некрополі (Poulsen 1905, s. 26, 41). З цього приводу дуже вірно висловила Ю.І. Козуб, відзначивши, що пишні тризни деякий час зберігалися в багатьох, переважно економічно відсталих, районах Греції та на її периферії (Козуб 1974, с. 37). Треба зазначити, що в Ольвії та, особливо, в населенні хори ця традиція була дуже стійка і продовжувалася й

пізніше (Снытко 2009, с. 31—32). Та, власне, не можна вважати надто «кривавими й пишними жертвами» кілька кісток тварин, з десятків розбитих амфор та інколи, як правило, один розбитий кратер.

Наостанок підкреслимо, що підкурғанних поховань у некрополях архаїчного та ранньокласичного періодів Ольвійської хори було небагато. Приміром, у Північному некрополі, залишеному мешканцями агломерації поселень, їх зафіксовано тільки дев'ять. Зазначимо, що лише на найбільшому поселенні цього комплексу VI—V ст. до н. е. Чортувате 7 населення могло становити 1000—1800 осіб (Крижицький, Буйських 1988, с. 5). Зважаючи на те, що підкурғанні могили одиночні, а поселення Чортувате 7 проіснувало близько 50 років, можна вважати їх дуже рідкісними. Підкурғанні поховання, на наш погляд, слід пов'язувати з представниками достатньо заможної верстви населення Ольвійського полісу, в першу чергу, знатних родин, які формувалися в цей час і які в недалекому майбутньому склали політичну й економічну еліту громади, а також з початком процесу соціальної та майнової диференціації серед населення держави.

Блаватский В.Д. Очерки военного дела в античных государствах Северного Причерноморья. — М., 1954.

Буйських С.Б. Некоторые итоги изучения Ольвийской хоры // ПИО. — Парутино, 1985. — С. 8—10.

Буйських С.Б. Работы в сельской округе Ольвии // АО 1983 г. — М., 1985а. — С. 263—264.

Буйських С.Б. Некоторые вопросы пространственно-структурного развития Ольвийской хоры (VI—II вв. до н. э.) // Ольвия и ее округа. — К., 1986. — С. 17—28.

Буйських С.Б. К проблеме этнокультурной атрибуции Марицынского могильника // Мат-ли II-ї Миколаївської обл. краєзн. конф. — Миколаїв, 1997. — С. 29—30.

Буйських С.Б. Ольвия и варвары в VI—V вв. до н. э. // ССПК. — 2004. — 11. — С. 46—50.

Буйських С.Б. Античное поселение Аджигол-1 близ Ольвии // ССПК. — 2005. — 11. — С. 164—189.

Буйських С.Б. Хора Ольвійського поліса (до історії наукової розробки проблеми) // Археологія. — 2007. — № 1. — С. 66—77.

Буйських С.Б. Греческая колониальная хора в Нижнем Побужье // Проблемы истории и археологии Украины. — Харьков, 2008. — С. 35.

Буйських С.Б. Хора колониального поліса в Нижнем Побужье: от архаики к эллинизму // ССПК. — Запоріжжя, 2009. — XV. — С. 225—247.

Буйських С.Б., Нікітін В.І. Охоронні розкопки могильника IV—III ст. до н. е. Лагерна коса // Археологія. — 1988. — 63. — С. 85—90.

Буйських С.Б., Ольговський С.Я. До історії населення Ольвійської хори // Питання історії культури України. — К., 1995. — С. 3—11.

Венедиков И. Разположение на некрополя и организация на разкопките през 1947—1949 г. // Аполония, 1947—1949. — София, 1963.

Виноградов Ю.А. Обломок махайры из Мирмекия // АИБ. — 1999. — 3. — С. 153—160.

Виноградов Ю.А., Горончаровский В.А. Военная история и военное дело Боспора Киммерийского. — СПб., 2009.

Виноградов Ю.А., Марченко К.К. О начале второго этапа развития сельскохозяйственных поселений Нижнего Побужья античного периода // ПИО. — Парутино, 1985. — С. 14—15.

Виноградов Ю.А., Марченко К.К. Античное поселение Лупарево 2 // Ольвия и ее округа. — К., 1986. — С. 59—60.

Виноградов Ю.Г. Синопа и Ольвия в V в. до н. э.: Ч. 1. // ВДИ. — 1981. — № 2. — С. 65—90.

- Виноградов Ю.Г.* Политическая история Ольвийского полиса VII—I вв. до н. э. — М., 1989.
- Виноградов Ю.Г.* Понт Евксинский как политическое, экономическое и культовое единство и эпиграфика // Античные полисы и местное население Причерноморья. — Севастополь, 1995. — С. 5—56.
- Гребенников Ю.С.* Киммерийцы и скифы Степного Побужья (IX—III вв. до н. э.). — Николаев, 2008.
- Гребенников В.Б., Снытко И.А.* Новый античный некрополь в Нижнем Побужье // Древнее Причерноморье. — Тез. докл. конф. — Одесса, 1989. — С. 20—21.
- Гребенников Ю.С., Фридман М.И.* К вопросу о населении ольвийской периферии в середине V в. до н. э. // ПИО. — Парутино, 1985. — С. 91—92.
- Журавлев О.П., Маркова Е.В., Сычева Л.В.* К истории животноводства ольвийской сельской округи // Античные поселения Нижнего Побужья. — К., 1990. — С. 98—113.
- Ильинская В.А., Тереножкин А.И.* Скифия VII—IV вв. до н. э. — К., 1983.
- Капошина С.И.* Из истории греческой колонизации Нижнего Побужья // МИА. — 1956. — 50. — С. 211—251.
- Козуб Ю.И.* Некрополь Ольвии V—IV ст. до н. э. — К., 1974.
- Козуб Ю.И.* Погребальные сооружения Ольвии и ее округи // КНООАВ. — К., 1987. — С. 27—34.
- Крижицкий С.Д.* Ольвия і скифи у V ст. до н. е. До питання про скіфський «протекторат» // Археологія. — 2001. — № 2. — С. 21—35.
- Крижицкий С.Д., Буйских С.Б.* Структура архаичного поселения Нижнего Побужья // Археологія. — 1988. — 63. — С. 1—8.
- Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Бураков А.В., Отрешко В.М.* Сельская округа Ольвии. — К., 1989.
- Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Отрешко В.М.* Античные поселения Нижнего Побужья (археологическая карта). — К., 1990.
- Крыжицкий С.Д., Бураков А.В., Буйских С.Б., Отрешко В.М., Рубан В.В.* К истории ольвийской сельской округи // ИААСП. — К., 1980. — С. 3—18.
- Крыжицкий С.Д., Лейпунская Н.А.* Ольвия. Раскопки, история, культура. — Николаев, 1997.
- Крыжицкий С.Д., Отрешко В.М.* К проблеме формирования Ольвийского полиса // Ольвия и ее округа. — К., 1986. — С. 3—17.
- Крыжицкий С.Д., Русяева А.С., Крапивина В.В., Лейпунская Н.А., Скржинская М.В., Анохин В.А.* Ольвия. Античное государство в Северном Причерноморье. — К., 1999.
- Курганська К.Ю., Снитко І.О.* Проблеми охорони та збереження археологічних пам'яток Аджиголу // VII Миколаївська обл. краєзн. конф. — Миколаїв, 2008. — С. 95—97.
- Лалин В.В.* Греческая колонизация Северного Причерноморья. — К., 1966.
- Липавский С.А.* О времени появления курганных погребений в Ольвии // Липавский С.А., Снытко И.А. Материалы по археологии Ольвии и ее округи. — К., 1990. — С. 18—28 (препринт).
- Липавский С.А., Снытко И.А.* Новые данные о погребальном обряде архаического населения Нижнего Побужья // Проблеми історії та археології давнього населення Української РСР. — Тез. доп. XX Респ. конф. — К., 1989. — С. 131—132.
- Липавский С.А., Снытко И.А.* Курганы раннеантичного времени в урочище Чертоватое и некоторые проблемы населения Ольвийской хоры // Липавский С.А., Снытко И.А. Материалы по археологии Ольвии и ее округи. — К., 1990. — С. 1—7 (препринт).
- Маринович Л.П.* Греческое наемничество IV в. до н. э. и кризис полиса. — М., 1975.
- Марченко К.К.* Модель греческой колонизации Северного Причерноморья // ВДИ. — 1980. — № 1. — С. 131—143.
- Марченко К.К.* Сравнительная характеристика двух поселений Нижнего Побужья позднеархаического периода — Старая Богдановка 2 и Куцуруб 1 // ПИО. — 1985. — С. 50—51.
- Марченко К.К., Доманский Я.В.* Античное поселение Куцуруб 1 // АСГЭ. — 1986. — 27. — С. 48—60.
- Мурзин В.Ю.* Скифская архаика Северного Причерноморья. — К., 1984.
- Никитин В.И.* Отчет о работе археологического отряда Николаевского краеведческого музея // НА ІА НАНУ. — 1966/41.
- Никитин В.И.* Отчет о работе археологического отряда Николаевского краеведческого музея // НА ІА НАНУ. — 1968/57.
- Одрін О.В.* Виробництво і торгівля вовною та вирами з вовни в Ольвії VI—V ст. до н. е. // Ольвія та античний світ. — К., 2001. — С. 91—92.
- Отрешко В.М.* Позднеархаические поселения Березанского лимана // ОМАУ. — К., 1976. — Ч. 1. — С. 31—33.
- Отрешко В.М.* К проблеме экономического районирования Нижнего Побужья в архаическую эпоху // Проблемы греческой колонизации Северного и Восточного Причерноморья. — Цхалтубо, 1979. — С. 151—158.

- Папанова В.А. О символике оружия в античной мифологии // Актуальні питання слов'янської філології. — 2000. — 5. — С. 139—143.
- Папанова В.А. Символика оружия в античных погребениях // БФ. — СПб., 2002. — Ч. 2. — С. 279—285.
- Русяева Г.С. Поселения Петухівка-1 біля Ольвії // Археологія. — 1968. — 21. — С. 206—213.
- Сергеев В.С. История древней Греции. — М., 1948.
- Скржинская М.В. Зеркала архаического периода из Ольвии и Березани // АКСП. — К., 1984. — С. 105—129.
- Скуднова В.М. Архаический некрополь Ольвии. — Л., 1988.
- Снытко И.А. Грунтовый некрополь IV—III вв. до н. э. в у-ще Дидова Хата // Хозяйство и культура доклассовых и раннеклассовых обществ. Тез. докл. конф. — М., 1986. — С. 141—142.
- Снытко И.А. Погребальные обряды населения Ольвийской хоры IV—III вв. до н. э. // АПИИИ. — К., 1987. — С. 151.
- Снытко И.А. Исследования некрополя античного времени в у-ще Сиверсов Маяк // Проблемы археологии Северного Причерноморья. Тез. докл. конф. — Херсон, 1990. — Ч. 2. — С. 72—73.
- Снытко И.А. Марицынский могильник в свете новых исследований в Нижнем Побужье // Киммерийцы и скифы. — Мелитополь, 1992. — С. 91—92.
- Снытко И.А. Новые сведения о погребальных сооружениях хоры Ольвии архаического времени // Слов'янський світ та античні традиції. — Миколаїв, 1999. — Ч. 3. — С. 10—12.
- Снытко И.А. Отчет о раскопках Северного некрополя у с. Прибугское в 2000 году // НА ІА НАНУ. — № 2000/141.
- Снитко І.О. Поховальний обряд населення хори Ольвії IV—III ст. до н. е. // Археологія. — 2009. — № 3. — С. 25—34.
- Снытко И.А., Гребенников В.Б., Липавский С.А., Смирнов И.А. Отчет о работах Ольвийской периферийной экспедиции сектора охраны памятников археологии НКМ в 1988 году // НА ІА НАНУ. — 1988/96.
- Снытко И.А., Липавский С.А. Исследования Южного и Северного некрополей у с. Прибугское // Проблемы скифо-сарматской археологии. — Запорожье, 1989. — С. 145—146.
- Снытко И.А., Липавский С.А. Античные сельские некрополи VI—V вв. до н. э. в Нижнем Побужье // Древнее Причерноморье. — Одесса, 1990. — С. 134—141.
- Снитко І.О., Наумов В.І. Охоронні розкопки біля с. Лупарево Миколаївської обл. // Охрана та охоронні дослідження пам'яток археології на Україні. Тез. доп. семінару. — Вінниця, 1990. — С. 76.
- Снытко И.А., Смирнов И.А., Липавский С.А. Античные сельские некрополи позднеархаического и раннеклассического времени в Нижнем Побужье // Древнее Причерноморье. — Одесса, 1989. — С. 47—48.
- Черненко Е.В., Бессонова С.С., Болтрик Ю.В., Полин С.В., Скорый С.А., Бокий Н.М., Гребенников Ю.С. Скифские погребальные памятники степей Северного Причерноморья. — К., 1986.
- Чмыхов Н.А. Об истоках курганного погребального обряда греков античного времени в Северном Причерноморье // Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья. — Запорожье, 1989. — С. 169—171.
- Фролов Э.Д. Рождение греческого полиса. — Л., 1988.
- Шелов Д.Б., Брашинский И.Б. Ред.: Лапин В.В. Греческая колонизация Северного Причерноморья. — К., 1966 // ВДИ. — 1969. — № 3. — С. 161—171.
- Штительман Ф.М. Поселения біля Закисової балки // АП УРСР. — 1958. — VII. — С. 131—142.
- Яценко И.В. Скифия VII—V вв. до н. э. — М., 1959 (Труды ГИМ. — 36).
- Alexandrescu P. Necropola tumulara. — Sapaturi 1955—1961 // Histria. — 1966. — Vol. II. — P. 134—285.
- Ebert M. Ausgrabungen auf dem Gute Maritzyn, Gouv. Cherson (Süd-Russland) // PZ. — 1913. — Bd. V. — Heft 1—2. — S. 1—113.
- Kurtz D., Boardman J. Greek Burial Customs. — London, 1971.
- Lungu V. Greek-Ionian Necropoleis in the Black Sea area: Cremation and Colonisation // Archaic Greek Culture: History, Archaeology, Art and Museology. — Oxford, 2010. — P. 51—58 (BAR International Series, 1350).
- Poulsen F. Die Dipylongräber und die Dipylonvasen. — Leipzig, 1905.
- Schliz A. Beiträge zur prähistorischen Ethnologie. II. Die Grabhügel auf dem Gute Maritzyn // PZ. — 1913. — Bd. V. — Heft 1—2. — S. 114—148.
- Snytko I. Greek burial customs in Olbian Chora (6th—5th centuries BC) // The Thracian World at the crossroads of civilizations. — Bucharest, 1996. — P. 408—409.
- Teleaga E., Zirra V. Die Nekropole des 6.—1. Jhs. v. Chr. von Istria Bent bei Histria. Archäologische Untersuchungen zur Bevölkerung in der westlichen Schwarzmeerregion. — Rahden, 2003 (IA. — Bd. 83).

Надійшла 09.02.2010

ПОДКУРГАННЫЕ ЗАХОРОНЕНИЯ НЕКРОПОЛЕЙ ХОРЫ ОЛЬВИИ VI—V вв. до н. э.

Статья посвящена некоторым итогам исследования некрополей сельской округи Ольвии VI—V вв. до н. э. Особое внимание уделено приольвийским подкурганам могилам, долгое время являвшимся объектом острых дискуссий относительно их этнической принадлежности. На основе анализа материалов раскопок восьми памятников автор приходит к выводу, что подкурганные захоронения в некрополях хоры Ольвии архаического и раннеклассического времени, рядом исследователей ошибочно относимые к скифским, на самом деле оставлены не кочевниками, а оседлым древнегреческим населением Нижнего Побужья. Об этом свидетельствуют, в первую очередь, особенности погребального обряда и состав погребального инвентаря, зафиксированные, кроме хоры, в действительно греческих некрополях Ольвии, Березани и других античных центров.

Курганные погребения, засвидетельствованные на хоре Ольвии, не противоречат греческой погребальной обрядности. Согласно последним исследованиям подобные захоронения были хорошо известны в античном мире и приобрели особо значительное распространение в Анатолии, Лидии, Восточной Греции, Западном и Северном Причерноморье. Возведение курганов над отдельными могилами в античных сельских некрополях Нижнего Побужья VI—V вв. до н. э. на фоне основной массы безкурганных захоронений памятников хоры свидетельствует о начале процесса социальной и имущественной дифференциации среди населения Ольвийского полиса и формировании зажиточных родов, в дальнейшем составивших политическую и экономическую элиту государства.

I.O. Snytko

BURIALS UNDER THE BARROWS IN THE NECROPOLEI
AT OLBIAN CHORA OF THE 6th AND THE 5th centuries BC

The article is devoted to certain conclusions of research of necropolei of the rural outskirts of Olbia in the 6th and the 5th centuries BC. Special attention is paid to burials under the barrows near Olbia which were the object of heated discussions for a long time concerning their ethnic belonging. Based on the analysis of materials from excavations of eight sites the author comes to a conclusion that burials under the barrows in the necropolei of Olbian chora of the Archaic and the Early Classic periods, which were mistakenly referred by some scholars to the Scythian ones, actually were left not by the nomads, but by the settled Ancient Greek population of the Buh River lower region. This is evidenced, first of all, by the peculiarities of burial customs and the structure of funeral inventory found besides the chora in the proper Greek necropolei of Olbia, Berezan, and other Ancient centres.

Burials under the barrows found at Olbian chora do not conflict with the Greek funeral customs. According to the recent research, such burials were well known in Ancient world and were particularly used in Anatolia, Lydia, Eastern Greece, in the western and northern coasts of the Black Sea. Construction of barrows over certain tombs in Ancient rural necropolei of the Buh River lower region in the 6th and the 5th centuries BC against a background of bulk of burials without barrows at sites of chora evidences of the beginning of the process of social and proprietary differentiation among the population of Olbian polis and about the formation of prosperous families, which later composed the political and economic elite of the state.